

XIX. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 3-7 Ekim 2022

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

III. CİLT - II. KISIM

OSMANLI TARİHİ

Hazırlayanlar

Abdullah Kaymak – Selin Eren – Semiha Nurdan –
Kübra Güney – Muhammed Özler

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA ♦ 2024

XIX. Yüzyılda Mentеше Sancağı'nda Ormancılık Faaliyetleri ve Ticareti

Aysun Sarıbey Haykıran*

Özet

Gerek coğrafi konumu gerekse fiziksel özellikleriyle Anadolu vilayetleri içinde önemli bir yer teşkil eden Aydın Vilayeti XIX. yüzyılda Aydın, İzmir, Saruhan, Denizli ve Mentеше Sancaklarını kapsamaktadır. Sahip olduğu vadiler, ovalar, çok sayıdaki körfez ve çaylarıyla tarım, sanayi ve madencilik açısından Osmanlı ekonomisi için gelir getiren önemli vilayetlerin başında gelen Aydın Vilayeti'nde, özellikle Mentеше Sancağı (Muğla) gerek kapladığı ormanlık alan gerekse bu ormanlardan elde edilen ürünler açısından ilk sırayı almakta, ormanlarının genişliği ve ürün çeşitliliğiyle vilayetin diğer sancaklarından ayrılmaktadır. Mentеше Sancağı'nda devlete ait miri ormanların yanı sıra, kişi ve vakıflara ait ormanlar da mevcuttur. Orman florasının büyük çoğunluğunu kızıl ve karaçam, meşe, köknar, fıstık, sığla vb. ağaç türleri oluşturmaktadır. Adı geçen ağaçlardan elde edilen odun, kömür ve kereste bir taraftan sancak halkının temel ihtiyaçlarını karşılariken diğer taraftan İstanbul'un yakacak ihtiyacının teminine yardımcı olmakta ve Tersane-yi Amire'nin kereste ihtiyacının temininde de rol oynamaktadır. Ayrıca ormanlardan elde edilen palamut, defneyaprağı, mazi, çıra, katran vs. ürünler Mısır, Almanya, Amerika, Avusturya, İngiltere ve Rusya gibi ülkelere ihraç edilmektedir.

Bu çalışmada, Mentеше Sancağı'ndaki ormancılık faaliyetleri ve ticareti ele alınarak Osmanlı ekonomisindeki yeri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Belgeleri, Orman İstatistikleri, Aydın Vilayet Salnâmeleri ile konuyla ilgili ikinci el kaynaklar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, Orman, Ormancılık, Aydın Vilayeti, Mentеше Sancağı.

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın/TÜRKİYE, asaribey@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1016-7707, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.58

Forestry Activities and Trade in the Sanjak of Menteş in the XIXth Century

Abstract

Province of Aydın includes Aydın, İzmir, Saruhan, Denizli and Menteş in XIXth Century. It has an important place within all Anatolian provinces with its both geographic location and physical features. Province of Aydın is a pioneering province that produce benefits for Ottoman economy in means of agriculture, industry and mining by its valleys, plains, so many gulfs and streams. Especially, Menteş Sanjak (Muğla) both with the forest area that it has and products of these forests is the leading and it is separated itself from the other sanjaks of the province because of the wideness of its forests and the diversity of products. There are forests belong to persons and vaqfs beside state owned forests in Sanjak of Menteş. Most flora its forest is consist of tree kinds such as Turkish pine, black pine, oak, fir, fam etc. The wood, coal and lumber that is made by these trees meet sanjak people's needs, on the other hand it helps to the needs of Istanbul's fuel of heating and plays a role to lumber needs of Tersane-yi Amire. Moreover, commodities like semen quercin, bay leaf, gall, firewood that are acquired from forests export to countries like Egypt, Germany, America, Austria, England and Russia.

This study will focus on the place of Sanjak of Menteş in Ottoman Economy with considering forestry activities and trade. Presidency State Achieve Documents, Forest Statistics, Province of Aydın Salnâme's and the other secondary resources will be used in the study.

Keywords: XIXth Century, Forest, Forestry, Province of Aydın, Sanjak of Menteş.

Giriş

Gerek coğrafi konumu gerekse fiziksel özellikleriyle Anadolu vilayetleri içinde önemli bir yer teşkil eden Aydın Vilayeti XIX. yüzyılda Aydın, İzmir, Saruhan, Denizli ve Menteş sancaklarını kapsamaktadır. Antik dönemin Karia topraklarını oluşturan bu coğrafya Türklerin eline geçtikten sonra Menteş adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu adın Menteş Beyliği'nin kurucusu Menteş Bey'den veya bundan türemiş bir boy ismine karşılık geldiğine dair rivayetlerin yanı sıra antik bir şehir olan Myndus'tan veya Aziz Menos'tan gelmiş olabileceği de ileri sürülmektedir.¹ XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Moğol akınları neticesinde Selçukluların Moğollara

1 Zekai Mete, "Menteş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 29, Ankara 2014, s. 150.

tabi duruma gelmesini takip eden süreçte Anadolu'nun pek çok noktasında Türk beyleri kendi adlarına siyasî teşekküller oluşturmuştur. Batı Anadolu'da Karia Yarımadası olarak anılan, bugünkü Muğla ve çevresinde de Mentешеođulları adıyla da bir Türk Beyliği kurulmuştur.² Mentеше Beyliği'nin kurucusu, Anadolu Selçuklu hükümdarlarınınca atalarına Batı Anadolu uç bölgesinde ikta verilen Mentеше Bey'dir.³1261 itibaren Türklerin eline geçen bölgede Mentешеođulları Beyliği siyasal olarak varlığını XV. yüzyılın ilk yarısına kadar sürdürdü. Denizci beylikler arasında dikkat çeken Mentешеođulları'nın 1424 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra beyliğin toprakları aynı isimli Mentеше Sancağı haline getirilerek Anadolu Eyaleti'ne bağlandı.

XVII. yüzyılda Muhassıllar, XVIII. yüzyılda mütesellimler ve XIX. yüzyılda da mutasarrıflar tarafından yönetilen Mentеше Sancağı, idari yapılanmada yapılan değişiklikle Anadolu Eyaleti'nin parçalanması üzerine 1833 yılında yeni oluşturulan ve Aydın, Saruhan, Sığla ve Mentеше sancaklarının birleşmesinden meydana gelen Aydın Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁴ 1833-1867 yılları arasında Aydın Eyaleti'ne bağlı dört sancaktan bir olan Mentеше Sancağı 1867 yılında yapılan idari taksimattaki değişiklikle bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Aydın Vilayet Salnameleri'nde de tarif edildiği üzere Mentеше Sancağı'nın kuzeyinde Aydın ve Denizli sancakları, doğusunda Konya Vilayeti güneyinde ve batısında Adalar Denizi bulunmakta olup merkez kaza Muğla⁵ olmak üzere, Milas, Bodrum, Meğri (Fethiye) ve Köyceğiz kazalarından oluşmaktadır.⁶

Topografik ve iklimsel özelliklerine koşut olarak Mentеше Sancağı'nın XIX. yüzyıl sonundaki arazi kullanımını başlıca dört bileşenden oluşmaktadır. Sancağın toplam alanının yarısından fazlasını tarıma elverişli olmayan dağlık alanlar kaplamaktaydı. Geriye kalan alanların %22'sini ormanlar, %17'sini ise ekime elverişli topraklar oluşturmaktaydı. Ekime elverişli toprakların%5'i hayvancılık için otlak olarak kullanılmaktadır.⁷ Mentеше Sancağı'nın coğrafi konumundan

2 Kemal Ramazan Haykıran, "Aydın'da Bir Ahilik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi", *Yeni Fikir Dergisi*, C 11, S. 22, s. 47-48.

3 Mentеш Bey kimliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Feridun Emecen, "Beylikler Döneminde Batı Anadolu: Mentешеođulları ve İlyas Bey", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.

4 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafiyasına Giriş, I Anadolunun İdari Taksimatı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 120-121.

5 Zekai Mete, "Muğla", *DİA*, C 30, İstanbul 2005, s. 380.

6 *H. 1312/M. 1894-1895 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 467.

7 Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda Muğla", *Tarih İçinde Muğla*, der. İlhan Tekeli, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara 1993, s. 42.

dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve idari hayatında pek önemli bir konuma sahip olamadı. İşlek bir yol üzerinde olmaması sebebiyle yani Osmanlı İmparatorluğu'nun menzil teşkilatının dışında kalması bu bölgenin ticari açıdan da gelişmesini engelledi.⁸

Menteşe Sancağı, Aydın ve Saruhan sancaklarında bulunan genişlikte büyük ovalara sahip değildir. Sancakta yüksek dağlar üzerinde küçük ovalar mevcuttur. Sancak genelinde tarım sahasının zayıf olması, halkı ormancılık faaliyetine yönlendirmiştir.

Menteşe Sancağı'ndaki Orman Florası

Osmanlı ormancılığının gelişiminde Fransız uzmanların yeri yadsınamaz bir gerçektir. Ormancılık tarihinde Fransız uzmanlardan faydalanılmış ve ormancılığa ilişkin ilk ciddi düzenlemeler de bu uzmanların yazmış olduğu raporlar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir.⁹ Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar hizmet vermiş olan Fransız uzmanlardan A. Bricogne,¹⁰ "Osmanlı İmparatorluğu Ormanları" isimli raporunda Aydın Vilayeti ormanlarına ilişkin *vilayetin ihtiva ettiği dört livadan yalnız, iskelelerindeki ticaretin ehemmiyeti dolayısıyla ormancılık heyetinin nazar-ı dikkatini celb eden Muğla nam-ı diğer Mentеше Sancağı'nda keşfiyat icra kılınmıştır* ifadelerine yer vermiştir. Fransız uzmanının da dikkatini çektiği gibi Aydın Vilayeti'nin orman varlığı açısından en zengin sancağı Mentеше'dir.¹¹

Aşağıdaki tablodan XIX. yüzyılın sonlarında Mentеше Sancağı'ndaki ormanlık arazinin kazalar bazındaki dağılımı görülebilmektedir.

- 8 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 193.
- 9 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Özkan Keskin, "Osmanlı Ormancılığı'nın Gelişiminde Fransız Uzmanların Rolü", *Tarih Dergisi*, S. 44, 2006, s. 123-142.
- 10 Nancy Orman Okulu mezunlarından olan Adolphe Bricogne (1825-1906), Teselya, Saraybosna, Çanakkale ve Konya (Karaman) bölgelerinin ormanlarının keşiflerini yapmak üzere oluşturulan dört orman heyetinden birisinde görev yapmak üzere 1866'da İstanbul'a geldi. Kendisine Karaman ormanlarında keşif yapma görevi verildi. Bricogne çalışmalarını tamamlayarak yöre ormanlarının haritalarını tanzim etti. Ayrıca Edirne ve Osmaniye ormanlarının durumuna ilişkin raporlarda veren Bricogne, 1869-1877 yılları arasında orman meclisinde geçici üye olarak görev yapmış, Lois Tassy'nin Fransa'ya dönüşünden sonra onun yerine Fransız ormancılık heyeti şefliğini yürütmüştür. Bricogne "Türkiye'de Ormancılık Heyeti" ve "Osmanlı İmparatorluğu Ormanları" isimli iki makale yayınlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Özdönmez - Abdi Ekizoğlu, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri Ormancılığında Katkıları Olan Yabancı Uzmanlar", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C 43, S. 3-4, 1993, s. 60.
- 11 Adolphe Bricogne, *Türkiyede Ormancılık Heyeti*, çev. Fahri Bük, Ziraat Vekâleti Orman Umum Müdürlüğü Yayınları, Recep Ulusoğlu Basımevi 1940, s. 103.

Tablo 1: 1890 Tarihi İtibari Mentеше Sancağı Orman Arazisi¹²

Kaza Adı	Ormanlık Arazi (km²)
Menteşe	428
Bodrum	45
Milas	367
Marmaris	315
Köyceğiz	676
Megri	1080
Toplam	2911

Tablo dikkatlice incelendiğinde orman varlığı açısından en zengin kazalar Megri (Fethiye) ve Köyceğiz iken ormanlık arazi açısından Milas ve Bodrum en fakir kazaları arasındadır.

Menteşe Sancağı orman florasının büyük bir kısmını çam ağaçlarının her çeşidi ile köknar ve katran ağacı, odun ve kömür yapımı için elverişli pelid meşesi, pırnal ve kocayemiş oluşturmaktadır.¹³ Mentеше Sancağı'nın orman florasına kazalar ölçeğinde bakıldığında merkez kaza konumunda olan Muğla'da meşe, ak ve kızılçam ile pırnal ağaç türleri yaygın olarak yetişir.¹⁴ Miri ve şahıslara ait olmak üzere 676 km² ormanlık araziye sahip Köyceğiz Kazası'nın orman çeşitliliğini ak ve kızılçam ile meşe, gürgen, pırnal ve emsali ağaç türleri oluşturmaktadır.¹⁵ Ayrıca bu orman çeşitliliğinin yanı sıra dünyada endemik bitki türleri arasında yer alan günlük ağacı kaza ölçeğinde çok miktarda yetişmektedir.¹⁶ Marmaris Kazası'na gelindiğinde ise 315 km²'lik orman arazisinde her çeşit ağaç yetişmekte ve ihracı yapılmaktadır.¹⁷ Yine en fazla orman varlığına sahip Megri Kazası'nda 1.080 km²'lik orman arazisinde ise ak ve kızılçam olmak üzere her türlü orman ürünü yetişmektedir.¹⁸ Bodrum Kazası'nda ise 45 km²'lik bir orman varlığı bulunmaktadır.¹⁹ II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan orman istatistiğinde

12 R. 1307/M. 1890 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 703.

13 H. 1301/M. 1883-1884 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 263.

14 H. 1326/M. 1908-1909 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 696.

15 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 468-469.

16 H. 1326/M. 1908-1909 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 710.

17 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 473-474.

18 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 478.

19 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 463.

Menteşe Sancağı'ndaki orman florasının %66'lık kısmı çam ağaçlarından oluşmaktadır. Geriye kalan %34'lük kısmın %10'unu eşçar-ı hasise (kötü, değersiz ağaçlar), %10'unu pırnal, %5'ini katran ağacı, %4'ünü zeytin, %3'ünü meşe, %2'sini ardıç ağacı oluşturmaktadır.²⁰

Menteşe Sancağı sadece ormanlık alanların genişliği ile değil bu ormanlarda yetişen ağaç türleri açısından da ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Dünyada çok az yerde yetişebilen günlük ağacı Köyceğiz başta olmak üzere Marmaris ve Milas çevrelerinde yaygın olarak görülmektedir. Gövdelerine açılan çentiklerle bu ağaçlardan sanayide kullanılan çok değerli bir madde olan sığla yağı üretilmektedir.²¹ Sığla yağının öşründen Osmanlı hazinesine yılda ortalama dört beş milyonluk gelir sağlanmaktadır.²² Günümüzde de kullanımı yaygın olan sığla yağı daha çok mide rahatsızlıkları, dış yaraların tedavisinde kullanılmak üzere yara iyileştirici, asalak öldürücü, balgam söktürücü özelliklere sahip olmasından dolayı eczacılıktan parfüm ve kozmetik sanayine kadar kullanımı yaygındır. Gövde kabukları ve sığla yağının tortusundan hazırlanan günlük'ün ölen kişinin arkasından tütsü gibi yakılması çok eski zamanlara dayanan bir gelenektir. Günlük ağacının taze yapraklarının haşlanıp kavrulması ile yemeği de yapılmaktadır.²³ Hazinenin önemli gelir kaynakları arasında yer alan günlük ağaçlarının yanı sıra sancak genelinde başta Milas Kazası olmak üzere çok sayıda yabancı zeytin ağacı bulunmaktadır. Ancak bu zeytin ağaçlarından büyük bir kısmı aşılmadığı ve gerekli özen gösterilmediği için devlet yeteri kadar gelir elde edememektedir.²⁴

Aydın Vilayeti'ndeki ormanların büyük bir bölümü devlete ait olup, sadece Mentеше Sancağı'nda mahsus olmak üzere 24 kıtada *icareteyn* yöntemiyle işletilen

20 R. 1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1326, s. 43.

21 "Muğla", *Yurt Ansiklopedisi*, C 8, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s. 5899.

22 H. 1301/M. 1883-1884 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 264.

23 Gülşah Uysal, *Köyceğiz (Muğla) İlçesinin Etnobotaniği*, Muğla Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2008, s. 161-162.

24 Yabancı zeytinlerin aşılınmama sorununun XX. yüzyılın başında da devam ettiğine dair en güzel örnek 1910 yılında Fethiye'nin Eşen Kazasında bulunan Gölmen Muhtar'ın açıklamalarıdır: "Efendim ben az çok memleket gördüm. Senin nasihatın bize hiçtir. Bizim fakir ve zengin olmamız kendi elimizdedir. Yoksulluk içinde yüzüyoruz. İşte üstümüzde bir şey yok. Bütün ümidimiz şu kıraç araziye bağlı. Hâlbuki etrafımızı kaplayan ve çoğunlukla ocakta yaktığımız zeytinlerden her yıl beşer onar tane aşılamsı olsak bizi refaha ulaştıracağına şüphe yok. Fakat ne yapalım ki tembellik buna manidir". Başka sebep yoktur diyerek genel durumu özetlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Rıza Bey, *Menteşe (Muğla) Sancağı'nın Zırai ve Coğrafi Durumu (1915 Yılına Ait Liva Zıraat Memuru Ali Rıza Bey'in Raporu)*, haz. Bayram Akça, Melsa, Muğla 2010, s. 49.

vakıf çiftlikleri ile dokuz kıtada şahısların uhdesinde bulunan çiftlikler dâhilinde ormanlık araziler bulunmaktadır. Bu ormanlık arazilerin işletilmesinde zaman zaman sorunlar çıkmış ve vakıf çiftliklerinin tasarruf meselesine ilişkin sorunlar H. 1291/M. 1874-1875 tarihinde çözümlenirken bu konuda Evkaf Nezareti sorumlu tutulmuştur. Şahısların uhdesinde bulunan çiftliklerdeki meseleler ise H. 1294/M. 1877-1878 tarihinde ormanlarının aşar bedellerinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin bütçesine ait olduğu belirtilmiştir.²⁵

Tablo 2: Aydın Vilayeti Genelindeki Ormanların Yüzölçümü²⁶

Sancak İsmi	Asli Orman	Palamut, Fıstık, Zeytin Eşçarı	Evkaf ve Hususi Çiftlikat Ormanı	Yekûn Cerib ²⁷
Menteşe Sancağı	410.000	260.000	120.000	790.000
Denizli Sancağı	160.000	120.000		280.000
Aydın Sancağı	50.000	100.000		150.000
İzmir Sancağı	80.000	140.000		220.000
Saruhan Sancağı	70.000	190.000		260.000

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Mentеше Sancağı'nda 1885-1886 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre, 790.000 cerib'lik bir orman varlığı görülürken 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği'nde ise 86 kıtada 607.982 hektarlık yüzölçümüne sahip ormanlık arazi bulunmaktadır. Adı geçen ormanların 43 kıtada 471.564 hektarlık kısmını devlete ait ormanlar, 12 kıtada 62.600 hektarını vakfa ait ormanlar, 15 kıtada 62.903 hektarlık kısmını kişilerin tasarrufundaki korular, 16 kıtada 10.915 hektarını münâzaun-fih (ihtilafı ormanlar) ormanlar ihtiva etmektedir.²⁸

25 H. 1303 /M. 1885-1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 191; Hülya Cantürk, *Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Mentеше Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 1998, s. 76.

26 H. 1303 /M. 1885-1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 195.

27 1 Cerib 60x60=3600 Zira=2067, 012 m². Hayrettin Gültekin, *Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü*, s. 17, https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/2020-12/osmanlica_tapu_terimleri_sozlugu.pdf son erişim tarihi: 17.03.2022.

28 R. 1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği, s. 42; Burak Ramazan Ay, R. 1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021, s. 68.

Menteşe Sancağı'nda Ormanların İdaresi

Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli doğal zenginlik kaynakların başında gelen ormanlar ve bunların idaresinde Tanzimat dönemine kadar herhangi bir kurumsallaşma görülmemektedir. Ormanlar daha çok *cibal-i mübaha*²⁹ sözcüğünden de anlaşılacağı gibi halkın kullanımına açılmış ve korunmasına yönelik herhangi bir kanun ve yönetmelik çıkartılmamıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra kısa süre faaliyette bulunan Orman Umum Müdürlüğü ormancılık tarihi açısından önemli bir girişimdir. Kırım Savaşı'ndan sona Fransız uzmanlarında girişimleri ile Osmanlı ormancılığının gelişimi açısından ciddi adımlar atılmış ilk Orman mektebi de bu Fransız ormancıların çabaları ile 1857'de açılmıştır.³⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nde de bir kısım ormanlar herkesin istifadesine açık olarak kabul edilmiş, koruluk ve ormanların hukuki rejimi düzenlenmiştir. İmparatorluğun ormanlarla ciddi olarak ilgilenmesi 1870 yılında yayımlanan Orman Nizamnamesi'nden sonra gerçekleşmiştir.³¹ 1870 tarihli Orman Nizamnamesi ile ormanlardan gelişigüzel yararlanma anlayışının önüne geçilmeye çalışılmış, ormanlar, doğrudan doğruya devlete, evkafa, kasaba ve köylere ait baltalıklar ile kişilere ait koruluklar olmak üzere dört kısma ayrılmıştır.

1870 tarihli Orman Nizamnamesi'nden sonra tedricen kontrol altına alınan ormanların korunmasına yönelik istihdam edilecek memurların görev ve vazifelerine dair Talimatname R. 7 Mart 1293/M. 19 Mart 1877 senesinde yayımlamıştır. Buna göre orman memurları, umumi müfettişler, vilayet sancak ve kaza müfettişleri ile müfettiş muavinlerinden, maaşlı kâtiplerden, tezkere muharrirlerinden, ondalık memurlar ile piyade ve süvari kolcularla yangın koruyucularından oluşmaktadır.³²

Merkezde görevli orman umum müfettişleri ile taşrada görevli müfettiş-i saniler en büyük mülki amir konumundaydılar. Taşra yönetimde müfettiş-i sanilere bağlı olarak ormanları korumakla görevli süvari ve piyade orman korucuları ile ormanlardan ihale olunan kerestelerin kontrolünü yaparak kaçak yollarla

29 Cibal-i Mübaha: Kimsenin tasarrufunda olmayıp, halkın istifadesine sunulan ormanlar.

30 Mazhar Diker, *Türkiyede Ormancılık Dün- Bugün-Yarın*, T.C. Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947, s. 22.

31 Orman Nizamnamesi için ayrıntılı olarak bk. Düstur, I. Tertip, C II, s. 404-414.

32 İbrahim Kutlutan, "100 Üncü Tedris Yılı Dolayısıyla Ormancılığımıza Bir Bakış", *Türk Ormancılığı, Yüzyüncü Tedris Yılına Girenken, 1857-1957*, haz. Halil Kutluk - Hasan Asmaz, Türkiye Ormancılar Cemiyeti, Ankara 1957, s. 31.

kesilmemiş olduğunu kontrol ederek tezkere yazmakla görevli tezkere memurları bulunmaktadır. Bu görevlilerin yanı sıra orman ürünlerinden alınması gereken vergileri toplayan ondalık memurları ile iskeleler ve demiryolu istasyonlarına indirilecek odun ve kömürden alınacak verginin tahsil edildiğini göstermek amacıyla hayvan semerlerine ve arabalarına yapıştırılacak pulların işlemlerini gerçekleştirmekle görevli pul memurları bulunmaktadır.³³

Aydın Vilayeti'nden Saruhan Menteşe sancaklarında 1877 tarihli talimatnameden önce R. 1286/ M. 1870/71 tarihinde orman teşkilatının oluşturulmaya başlandığını ve vilayet genelinde 27 tane orman memurunun görevlendirildiği bilinmektedir.³⁴ Örneğin 1886'da Maksut Efendi Menteşe Sancağı müfettiş-i sanisi iken Raşid Efendi de kâtip olarak görev yapmaktaydı.³⁵ XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında orman teşkilatının kurumlaşması ile birlikte Menteşe Sancağı'ndaki orman memurlarının sayısı giderek artmıştır.³⁶ Menteşe Sancağı'nda ormanlık arazinin fazla olduğu yerleşim birimleri ile ticari faaliyetlerin merkezi konumunda olan limanlarda daha fazla sayıda orman memuru bulunurken orman varlığı açısından fakir olan Bodrum Kazası örneğinde de görüleceği üzere orman tezkere memurları gibi az sayıda orman görevlileri aracılığıyla işler yürütülmeye çalışılmıştır. Menteşe Sancağı'na gelen İngiliz seyyahlardan Charles Thomas Newton da Bodrum Limanı'nda civar ormanlardan kesilen ve ihracı yapılan çam kerestelerinin vergilerini toplamak amacıyla görevlendirilmiş bir Türk gümrük idaresinin mevcut olduğunu belirtmiştir.³⁷

H. 19 Safer 1312/M. 22 Ağustos 1894 tarihli bir belgeden Aydın Vilayeti'ne tayini gerekli görülen Orman, Maadin, Fen ve İdare muhafaza memurlarının listesi verilmektedir. Muamelat Müfettişi Kemal Paşa tarafından hazırlanan listeye göre, Aydın Vilayeti'ndeki ormanlardan elde edilen yıllık gelirin 19.000 lira civarında

33 Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 97-105; Aysun Sarıbey Haykıran "19. Yüzyıl Sonlarında Nazilli Kazası'nda Orman Varlığı ve İdaresi", *Kurtuluşunun 100. Yılında Geçmişten Geleceğe Nazilli*, ed. Sedat Akkurnaz, Tuncay Ercan Sepetçioğlu, Arzu Özver, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2022, s. 238-239.

34 R. 1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği, s. 27; Halil Kutluk (der.), *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1339 (1487-1923)*, Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1948, s. 365.

35 H. 1303 /M. 1885-1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 160.

36 Menteşe Sancağı'ndaki orman teşkilatını ve görevli personeli için bk. Ek-1.

37 Buğra İnal, *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak 2018, s. 339.

olduğu, ancak vilayetin orman varlığı düşünöldüğünde bu miktarın yıllık 30.000 kuruşu bulması gerektiği vurgulanmıştır. Aydın Vilayeti'nde bulunan çok çeşitli orman ürünlerinin İzmir Limanı'ndan ihracının kolay yolla gerçekleştirilmesi sayesinde hazinenin gelir kaybının önüne geçilmek hedeflenmiştir. Ormanlar kadar bir diğer değerli yeraltı kaynağı olan maden gelirlerinin de artırılması amaçlanarak orman memurlarının görevlendirilmelerinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.³⁸ İhtiyaç duyulan orman memurları ve görevlendirilecekleri yerleşim birimleri ile sayıları, maaşlarını içeren bir liste sunulmuştur. Bu listeye göre Menteşe Sancağı'nda aşağıdaki orman memurlarının istihdam edilmesi talep edilmiştir.³⁹

Tablo 3: Menteşe Sancağı'nda İstihdam Edilecek Orman Memurları

Menteşe Sancağı İki Daireye Ayrıldığından Maa Köyceğiz Megri Kazası Müfettişliği				
Senelik	Aylık	Nefer	Memuriyet Sınıfı	Memuriyet Mahalli
1200	1000	1	Üçüncü Sınıf Müfettiş	
4800	400	1	Kâtip	
12000	500	2	İkinci Sınıf Süvari	
12000	200	5	İkinci Sınıf Piyade	
19200	400	4	Birinci Sınıf Tezkere Muharrirleri	
İkinci Sınıf Süvari				
600	500	1		Marmaris Kazası'nda
600	500	1		Köyceğiz ile Muğla ve Tavas hududundaki devlet ormanlarında

38 "Aydın Vilayetine de tayini gerekli görölen Orman ve Meadin Fen ve İdare Muhafaza memurlarının nezaret-i acizi eski Muamelat Müfettişi saadetli Kemal Efendi marifetiyle tanzim olunan tertip defteri leffen arz ve takdim kılınmış ve bu defterde yazılı memurların tezkire-i mütekaddime-i acizanemde arz ve tafsil olunan sebepler ve ihtiyaç mevcut bulunduğu gibi müfettiş-i mumaileyhten varit olan muharreratta dahi şimdiye kadar senelik en çok olarak on dokuz bin liraya varmış olan vilayet-i müşarünileyha orman varidatı Ormanlar Fen Dairesinde muhafaza edilmek şartıyla otuz bin lirayı aşması ve pek çok orman mahsulünün müteverrid olup muhafazadan hâli bulunan İzmir Limanıyla şimendifer muvakkıflarında muamele işlerinin hüsn-i suretle cereyan ettirilerek hazine varidatının kaybolmasına nihayet verilmesi ve madenler dahi seneden seneye uğradığı hasardan kurtarılarak hasılatının artırılmasıyla ahvalinin işlah edilmesi mezkur defterde yazılı memurların tayinine mütevakıf olduğu der-meyan olunmuş olduğundan..." Bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade (İ.), Orman ve Maadin (OM), 2 /25.

39 BOA, İ.OM, 2 /25.

Tahsis kılınacak olan					
İcmali	Nefer	Senelik	Aylık	Nefer	Memuriyet mahalli
231600	40				
Tezkere Muharrirleri					
		4800	400	1	Gökabat İskelesi'yle mülhakatında
		4800	400	1	Maa mülhakat Marmaris sahilinde
		4800	400	1	Milas Kazası'nın Güllük ve Akbük iskelelerinde
		4800	400	1	Maa mülhakat Bodrum İskelesi'nde
Piyade Korucuları					
		2400	200	1	Gökabad'ın Kıran Ormanında
		2400	200	1	Tarahya (Bozburun-Taşlıca) Nahiyesi ormanlarında
		2400	200	1	Dadya (Datça) İskelesi'nde
		2400	200	1	Yörükoğlu nam çay kenarında
		2400	200	1	Bodrum ormanlarında
		2400	200	1	Akbük ve Kazıklı ormanlarında

Menteşe Sancağı'nda görevli orman memurlarının büyük bir kısmı Müslümanlar arasından seçilirken Muğla Orman Müfettişı Haralambos Efendi, Müfettiş Vekili Kostaki ve Katip Yorgi örneklerinde olduğu gibi Gayrimüslimler de farklı memuriyetlerde görevlendirilmişlerdir. Haralambos Efendi'nin görevi sırasında zimmetine para geçirdiğine dair yazışmalar da bulunmaktadır.⁴⁰

Menteşe Sancağı'nda Gayrimüslimler yalnız orman teşkilatında usulsüzlükler yapmamışlar, aynı zamanda ormanların tahribine de neden olmuşlardır. Bu tür olaylara örnek olarak Muğla Kasabası ahalisinden Değirmenci Kostanti oğlu Barutçu Dimitri ile Aydın'da sakin Avusturyalı Praviç'in Muğla'da ikamet eden Hacı Hamdi varislerinden satın aldıkları Doronkim Çiftliği isimli bir mevkideki 1.600 dönüm arazinin dört tarafındaki sahipsiz ormanları zapt ettikleri ve bununla da yetinmeyerek Denizli Sancağı ve Hüdavendigâr Vilayeti ormanlarını tahribe başladıkları, bu duruma bir çare bulunmazsa devlet hazinesinin büyük zarara uğrayacağını Hazine-i Celile dava vekillerinden Artin Acemyan'ın R.

40 Muttalip Şimşek, *20. Yüzyılın Başlarında Aydın ve Mentеше Sancaklarında Gayri-Müslimlerin Demografik ve Sosyo Ekonomik Durumu (1900-1925)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 248-249.

17 Kânunusani 1306/ M. 29 Ocak 1891 tarihli tahriratından öğrenmekteyiz.⁴¹ Paul Pravic'in Muğla Kasabası'ndaki çiftliği ile ilgili sorunların devam ettiğini Pravic'in çiftliğin senedini almak üzere iken devlet görevlileri tarafından müdahale edildiğine dair şikâyette bulunmasından anlamaktayız.⁴²

Menteşe Sancağı orman teşkilatını uğraştıran bir başka mesele ise vakıf çiftlikleri içerisinde kalan ormanlık arazinin tasarrufu meselesidir. Her ne kadar bir kısım vakıf çiftlikleri dâhilindeki ormanlık arazinin tasarrufuna yönelik sorunlar yukarıda bahsedildiği gibi çözümlenmeye çalışılsa da Mihrişah Valide Sultan Vakfı'na ait çiftliklerin yoğunlukta bulunduğu Köyceğiz Kazası'ndaki sorunlar tam anlamı ile çözümlenmiş değildir. Çiftlik arazilerinin büyük bir kısmının vakıf sınırları içerisinde kalması Köyceğiz halkının toprak sahipliğini engellediği gibi çiftliklerin üretim ve tüketim dengeleri üzerinde de etkili olmuştur. Ayrıca çiftlikler dâhilindeki ormanlık arazilerin işletilmesinde hangi kanunların uygulanacağı konusunda da netlik yoktur. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında yaşanan arazi anlaşmazlıklarının pek çoğunun benzerlerine Köyceğiz Kazası'nda da rastlanmaktadır.⁴³ Bu anlaşmazlıkların büyük bir bölümü ayan ve eşraf arasında olabileceği gibi bir kısmı da vakıf çiftlikler üzerindeki ormanlık arazilere ilişkindir. Örneğin Köyceğizli Tahir Ağa ile kayını Süleyman'ın Ağla Çiftliği civarındaki miri ormanlar ile tasarrufundaki Yangı Çiftliği bitişindeki ormanlara yönelik girişimi için dava açılmıştır.⁴⁴ Yine Köyceğiz Kazası dâhilinde bulunan ve ortalama 65.000 hektarlık kısmı ormanlardan oluşan Eskere Çiftliği ahalisi miri ormanlara

41 Artin'in tahriratında olayın ayrıntıları gözler önüne serilmektedir. "Menteşe Sancağında sağlam kaynaklardan haber aldığım cihetle devlet hukuku namına ber-vech-i ati vuku-ı hali arz ederim şöyle ki; merkumların benimsemek istedikleri dağlar ziraate uygun olmayan ve sahihsiz arazilerden bulunduğu cihetle bu gibi arazideki ağaçları memurların izni ile ve tapu ile kimseye tasarruf ettirilemeyeceği Arazi Kanunname-i Hümayununun yüz üçüncü ve yüz altıncı maddeleri icabından iken her nasılsa merkumlar zikrolunan komisyonun müsaade ve müsamahasıyla böyle erbab-ı hamiyeti hayrete düşürecek derecede hukuk-ı azime-i devlet ve menabi-i külliye-i hazineyi kanun ve bedahete karşı kat' ve tahrir ile ciddiyet-i hukuk-ı devleti ortadan kaldırmaya cesaret etmek derecesine varıncaya kadar hazine aleyhinde hareketler göstermiş ve göstermektedirler." Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 1387/6.

42 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1796/37.

43 Aysun Sarıbey Haykıran, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Menteşe Sancağı Köyceğiz Kazası'ndaki Çiftlikler Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 30 Eylül-04 Ekim 2013, İstanbul, Bildirileri Kitabı*, C IV, yay. haz. Mustafa Özkan - Enfel Doğan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 511-524.

44 BOA, Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO), 431-32269.

yönelik tecavüz hareketlerinde bulunduğu için devlet adına satın alınarak⁴⁵ miri ormanlarının keşfinin yapılp hudutlarının belirlenmesi ve haritalarının çizilmesi için Halkalı Ziraat Mektebi Orman Fenni Muallimi Ali Rıza Efendi'ye 850 kuruş harcırah verilerek bölgeye gönderilmiştir.⁴⁶

Menteşe Sancağı orman teşkilatının baş etmek zorunda kaldığı bir başka sorun ise orman yangınlarıydı. Çoğunlukla köylülerin tarla açmak amacıyla ya da ağaç kesiminde balta veya testerenin yeterli olmadığı durumlarda ormanı ateşe vermeleri şeklinde meydana gelen orman yangınlarının bir kısmı da rüzgâr veya çobanların ağaç diplerinde yaktıkları ateş sonucunda meydana gelenlerden oluşmaktadır.⁴⁷ Bu tür yangınlara bir örnek olması açısından Mentеше Sancağı Bencik Karyesi'nden Hacı Halil oğlu Halil tarlasında yakmış olduğu ateşin miri ormanlara sıçraması sonucunda orman yangınına sebebiyet vermiştir. Orman Nizamnamesine göre hapis cezası ile cezalandırılması gereken Halil'in orman hukukundaki yasal boşluklardan dolayı yargılanma sürecinde sıkıntılar yaşanmış ve cezası affedilmiştir.⁴⁸

Menteşe Sancağı'nda köylülerin çıkartmış olduğu orman yangınlarının yanı sıra yabancı seyyahların da dikkatini çeken büyük ölçekli orman yangınlarına da gazete haberlerinde rastlanmaktadır. 1870'lerde İstanbul'da çıkan Levant Times Gazetesi'nde Amerika'nın büyük yangınlarıyla boy ölçüşebilecek nitelikte Bodrum'dan Marmaris'e dek 112 km²'lik bir alanı etkileyen büyük bir orman yangını haberi yer almaktadır.⁴⁹

Menteşe Sancağı'nın Ticarî Hayatında Orman Ürünleri

XIX. yüzyılda Mentеше Sancağı'ndaki ekonomik yapının temelini tarımsal üretim, hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Mentеше Sancağı'nın iklimsel özelliği ve bitki örtüsü ile topografik yapısından dolayı ekonomik faaliyetler mekâna bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Sancağın toplam alanının yarısından fazlasını tarıma elverişli olmayan dağlık alanlar kaplamaktadır. Geriye kalan alanları ise ormanlar ve ekime elverişli topraklar oluşturmaktadır.

45 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A), 7-2.

46 BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 532- 28; BEO, 2035-152605.

47 R. 1307 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 729.

48 *Osmanlı Ormancılığı ile İlgili Belgeler*, C I, yay. haz. Eftal Şükrü Batmaz, Bekir Koç, İsmail Çetinkaya, T. C. Orman Bakanlığı, Ankara 1999, s. 210-211.

49 E. J. Davis, *Anadolu, Anatolica, 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 103.

Bu topografik özellikler bağlamında ormancılık faaliyetleri daha çok Köyceğiz ve Fethiye kazalarının sınırları içinde kalırken en geniş tarım alanlarını Muğla ve Milas kazaları ihtiva etmektedir. Hayvancılığa uygun otlaklar ise sancağın iç kısımları ile tarım alanları ve dağların birleştiği dalgalı eşik alanları üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁵⁰

Ormanlık alanlar konumları itibari ile güç ve sarp alanları oluşturmakta ve ulaşımında zorluklar yaşanmakta ise de Menteşe Sancağı'nın sahilinde yer alan körfez ve nehirlerin varlığı sayesinde orman ürünlerinin ihracı yapılabilmektedir.⁵¹ XIX. yüzyılda Menteşe Sancağı'nın dış pazarlarla olan ekonomik ilişkileri Marmaris, Fethiye, Milas ve Gökabad (Gökova) gibi kıyı yerleşim alanları vasıtası ile sağlanıyordu.⁵² Ticaretin önemli bir kısmını oluşturan orman ürünleri ve madenler sahil iskeleleri olan Gökova ve Güllük aracılığı ile Mısır, Yunanistan ve diğer ülkelere ihraç edilmektedir.⁵³ Orman ihraç ürünlerinin başlıklarını kereste, odun (hatab), kömür, çam kabuğu, katran ve zift oluşturmaktadır.

1885-1886 tarihinde Menteşe Sancağı'ndan ihraç edilen orman ürünlerinin tür ve miktarı şu şekildedir:⁵⁴

Tablo 4: Menteşe Sancağı'ndan İhraç Edilen Orman Ürünlerinin Tür ve Miktarı (1885-1886)

Açıklama	Kereste	Hatab	Kömür	Çam Kabuğu	Katran	Zift
	Metre mikab	Çeki	Kantar	Kantar	Kıyye	Kıyye
Miri ormanlardan	7000	5800	15800			
İcareli vakıflardan	2300	17000	5800	8300		300
Hususiden	2700	5200	7700	1900	1300	2500
Yekûn	12000	28200	29300	10200	1300	2800

50 Aktüre, agm., s. 46.

51 H. 1301/M. 1883-1884 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 263.

52 Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 46.

53 Mehmet Temel, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'da Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, 2008 Güz, s. 172.

54 H. 1303/M. 1885-1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 191.

İhracatta önemli bir yeri olan kerestelerin %70'e yakını daha çok binaların yapımında kullanılmakta olup geriye kalan %31'lik kısmı ise yine binaların inşasında kullanılan mertek⁵⁵ve direkten ibarettir.⁵⁶

1890 yılına ait Mentеше Sancağı yıllık gelirleri arasında emlak ve akar vergisi, temettü, bedel-i askeri, ağnam resmi, canavar resmi, aşar varidatı, maadin, emlak ve tapu harçları, emlak-ı miriyye-i muaccele, icar ve hâsılât-ı mehâkim harçları, rüsum-ı mütenevvi, hâsılât-ı müteferrika, maarif hissesi, menafi hissesi ve orman gelirleri gibi kalemler bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda kazalar ölçeğinde orman gelirlerinin dağılımı görülebilmektedir.⁵⁷

Tablo 5: Mentеше Sancağı Orman Gelirleri (1890)

Kaza Adı	Gelir Miktarı (Kuruş)
Menteşe	100.000
Milas	75.000
Köyceğiz	160.000
Megri	200.000
Bodrum	2.800
Marmaris	30.000
Toplam	567.800

Menteşe Sancağı orman gelirlerinin büyük bir kısmı Köyceğiz ve Megri kazalarından sağlanırken en az orman gelirine sahip kaza ise Bodrum'dur.

Vital Cuinet, Mentеше Sancağı'nın dağlık oluşuna dikkat çekmekte, sancak genelinde çok değerli ormanlık arazi bulunmasına rağmen ulaşım ağının yetersizliği ve düzenli yolların olmayışı nedeniyle ormanlardan yeteri kadar faydalanılmadığını ifade etmektedir. Cuinet'e göre, Mentеше Sancağı'nın orman ürünleri ve ortalama yıllık üretimleri aşağıdaki gibidir:⁵⁸

55 Mertek: Farklı yapılarda kullanılan, dört köşe veya yuvarlak, uzun ve kalınca ağaçtır.

56 *H. 1303/M. 1885-1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 191.

57 *R. 1307/M. 1890 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 537.

58 Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, Tome Troisième, Paris 1893, p. 650.

Tablo 6: Cuinet'e Göre, Menteşe Sancağı'nın Orman Ürünleri ve Ortalama Yıllık Üretimleri

Miktar	Ürün
Yıllık Ağaç Kesimi	32.500 m ³
Tabakçılıktaki Kullanılan Ağaç Kabuğu	28.700 kental
Meşepalamudu, pelit	560.000 kg
Günlük	100.000 kg

XIX. yüzyılda Menteşe Sancağı'nın dış ticareti büyük ölçüde kereste ve orman ürünlerinin satımı üzerine kuruludur. Ormanlık alanların yoğunlukta bulunduğu Köyceğiz ve Megri'de Türklere ve Rumlara ait hızar fabrikaları bulunmakta, dışarıya tahta, tomruk ve kereste ihraç edilmektedir.⁵⁹ Örneğin Köyceğiz'de 1895-1896'larda su ile çalışan 14 adet büyük hızar fabrikaları vardır. Bu fabrikalarda her türlü kereste imal edilerek Avrupa'ya ihraç edilirdi.⁶⁰ XX. yüzyılın başlarında da Menteşe Sancağı'nda yüzlerce hızar fabrikalarının bulunduğu ve buralarda üretilen kerestenin İzmir ve İskenderiye'ye ihraç edildiği bilinmektedir.⁶¹ Yıllık orman hasılatı 160.000 kuruştan fazla olan Köyceğiz Kazası'nda çam kabuğu da önemli ihraç maddeleri arasında bulunmaktadır.⁶² Yine aynı tarihlerde Marmaris Kazası'ndan yıllık 2.000 mertek, 4.000 tekerlek, 2.500 cedid kantar odun, 1.150 kantar çam kabuğu, 30.000 cedid kıyve kömür, 3.000 kıyve sumak, 350 kantar çıra ile günlük buhuru ihraç olunmaktadır. Kazanın senelik orman hasılatı ortalama 145.000 kuruştur.⁶³ Marmaris Kazası'nın kereste imalinden elde ettiği gelir XX. yüzyılın başlarında 96.545 kuruş⁶⁴ ile 200.000 kuruş arasında değişen

59 Mestan Avcılar, *XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Menteşe Sancağı*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 1997, s. 204.

60 *H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 468-469.

61 Zekai Eroğlu, 1939 senesinde yazmış olduğu "Muğla Tarihi" kitabında Köyceğiz'deki kereste ticaretine ilişkin şu bilgileri vermektedir: Köyceğiz'de İskenderiye'ye yapılan kereste ihracatı Rodos Adası üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Yayılan gelen keresteler Dalaman Çayına atılarak üç aylık bar süre zarfında Sarısu İskelesine İndirilirdi. Göle yakın yerlerdeki keresteler nakliye araçları ile sevk edilirken merkezi konumda bulunanlar ise Yuvarlak ve Kargacık çayları üzerinden Karabörtlen civarında bulunan keresteler ise Nannam Çayı aracılığı ile göle indirilirdi. Gölede sal şeklinde birbirlerine bağlanarak Dalyan Boğazı üzerinden gemilere yüklenir. Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2011, s. 247.

62 *H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 468-469.

63 *H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 473-474.

64 *H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 443.

oranlardaydı.⁶⁵ Büyük ölçüde ormanlık araziye sahip Megri Kazası'nda ak ve kızılçamlardan elde edilen 120.000 parçadan fazla kereste ihraç olunmaktadır.⁶⁶ 88.305 kuruş orman hasılatı bulunan Milas Kazası ormanlarından elde edilen kereste İzmir ve İskenderiye'ye ihraç edilmektedir.⁶⁷ Bodrum Kazası'nda ise odun ve kömür tedarik edilerek yıllık 3.000 kuruşluk hasılat elde edilmektedir.⁶⁸ Bunlara ek olarak Köyceğiz Kazası'ndan Tersane-i Amire'nin ihtiyacının giderilmesine yönelik gemilerle kerestenin taşınmasının yanı sıra Yunanistan'ın Şire Adası'na Köyceğiz Kazası'ndan kereste kaçırıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁶⁹

Menteşe Sancağı ormanlarında asli orman ürünlerinin yanı sıra orman yan ürünleri de önemli gelir sağlamaktadır. Başta Marmaris ve Dadya (Datça) taraflarında yetişen harnup bunlardan bir tanesidir. Bir diğer yan ürün ise palamuttur. Palamutları ile ünlü Menteşe Sancağı'nın Marmaris Kazası'nda H. 1314/M. 1896-1897 tarihinde 410.000 kıyye palamut satıldığı belirtilmektedir.⁷⁰ Ayrıca palamut gibi dericilik sanayinin önemli ham maddelerinden olan mazı ve sumak da satışı yapılan diğer ürünler arasındadır.⁷¹ Bunlara ek olarak günlük yağı ve zeytinyağı ticareti de sancağa gelir getiren ticarî ürünlerdir.⁷² Endemik bitki türleri arasında yer alan Sığla yağı sadece Menteşe Sancağı'nın değil Aydın Vilayeti'nin de en çok gelir getiren ürünleri arasındadır. R. 1323 Tarihli Orman İstatistiği'ne göre, 1907'de 32.800 cedid kıyye Fransa'ya ihraç edilmişken bu oran 1908'de 41.121 cedid kıyyeye yükselmiştir.⁷³ R. 1325/M. 1909/1910 Tarihli Orman İstatistiği incelendiğinde ise Aydın Vilayeti'nin mahsulat gelirleri arasında %13,13'lük bir pay ile sığla yağı ilk sırayı yer alır. Yıllık ortalama 351.539 kuruş

65 H. 1323/M. 1905-1906 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 376.

66 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 478.

67 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 486.

68 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 463.

69 Aysun Sanbey Haykıran "Osmanlı Ekonomisinde Ormancılığın Yeri: XIX. Yüzyılda Aydın Vilayeti'nde Ormanlar ve Ormancılık Faaliyetleri", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi (Kurumlar-Uygulamaları)*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 216-217.

70 H. 1314/M. 1896-1897 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 470.

71 Selçuk Soytürk, *Marmaris Şer'iyye Sicillerine Göre H. 1303- 1329/M. 1885-1911 Tarihleri Arasında Marmaris'te Sosyo-Ekonomik Hayat*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Muğla 2004, s. 48-49.

72 Aktüre, agm., s. 46.

73 R. 1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği, s. 279-281; ayrıca bk. Ay, agt., s. 251.

gelir getirir.⁷⁴ Vilayete gelir getiren diğer ürünler ise defneyaprağı, mazı, çam kabuğu ve sumaktır.⁷⁵ Aynı istatistik verilerine göre Aydın Vilayeti'nden ruhsatlı, hususi ve münâzaun-fih ormanlardan elde edilen sığla yağı ve günlük buhuru Cezayir-i Bahri Sefid, Mısır ve Memalik-i Muhtelif'e ihraç edilmiştir.⁷⁶

Ormanların Aydın Vilayeti'nin genelinde olduğu gibi Mentеше Sancağı'nda da kıyılara yayılması birçok yerli ve yabancı tüccarın bölgede bulunan orman ürünlerinin ticaretini tekellerine almaya sevk etmişti.⁷⁷ Örneğin Mentеше Sancağı'nda Kırık ve Mariçeli ormanlarından mahrukat ihtiyacının karşılanması amacıyla iki sene süre zarfında her bir kantarına dört kuruşluk vergi vermek şartıyla kırk bin kantar kömür imal etmek isteyen Hacı Şerif gibi yerli tüccarın talep ve istekleri bulunduğu gibi⁷⁸ yerli tüccarların yanı sıra Mentеше Sancağı dâhilindeki Bozöyük Nahiyesi ormanlarından 3.000 kûsur cedid kantar çam kabuğu ihracatı için Dimestoklu isimli yabancı tüccara da ruhsat verilmiştir.⁷⁹ Diğer taraftan Megri Kazası'nın Kargı ve Nif köyleri civarındaki miri ormanlarda bulunan çam ağaçlarının kabuklarını soydurup satarak, hazineyi zarara uğratan ve kendilerini vakıf mütevellisi gibi gösteren Hacı Ali Efendizade ile Hacı Cemal isimli kişilerin de bulunduğu görülmektedir.⁸⁰ Çam kabuğu ihracatında usulsüzlüklerin yaşandığına dair bir diğer örnekte Gökabad Körfezi'nde bazı kişilerin kaçak yollarla çam kabuğu imal ederek ihraç etmeye çalıştıklarına dair bilgi içeren verilerdir.⁸¹ XIX. yüzyılın başlarındaki bu tür olayların önlenmesine yönelik olarak Gökabad Körfezi'nin deniz yönünden kontrol ve güvenliğinin sağlanamadığından dolayı çam kabuğu ve kereste kaçakçılığının yapıldığı bunun önlemesi için Mentеше Mutasarrıflığı tarafından Bahriye Nezareti'nden iki adet motor talep edilmiştir.⁸²

74 Aydın Vilayeti'nden ihraç edilen ürünlerin listesi için bk. *R. 1325/M. 1909-1910 Tarihli Orman İstatistiği*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1329, s. 129-131.

75 Ali Aslanhan, *R. 1325/M. 1909-1910 Tarihli Orman İstatistiği'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021, s. 237.

76 Aslanhan *agt.*, s. 147-148.

77 Sarıbey Haykıran, *agm.*, s. 218.

78 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1277-60.

79 BEO, 2998-224845.

80 DH. MKT, 1752-90.

81 DH. MKT, 1495-13.

82 BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM), 13-4.

Menteşe Sancağı'nda birçoğu gerek devlet politikası gerekse kendi isteği üzerine yerleşik hayata geçip zirai işler ile iştiğal etseler de daha pek çok göçebe Türkmen cemaati bulunmaktadır.⁸³ Aralarında ağaç erleri olarak bilinen bir kısım cemaatlerin ormancılığa olan katkısı bilinen bir gerçektir. Göçebe cemaatlerin varlığı ve Mentеше Sancağı'nda ormanlık arazinin çoğunluğu oluşturması sancak dâhilindeki pek çok köy ve kasabada yayla turizminin de gelişmesini sağlamıştır. Köy ve kasaba ahalsinin birçoğunun sahip olduğu yaylaları sayesinde yılın büyük bir kısmını özellikle sıcak yaz aylarını yaylalarda geçirmekte harareti sıcakların bitiminde bazen temiz ve güzel havaya sahip bu yaylalardan dönmek istememektedir.⁸⁴ Ormanlık yaylalarda yaşayan konar göçer hayat süren göçebelerde iskân kanunun çıkmasından sonra yeni sürece kolaylıkla uyum sağlayarak Mentеше Sancağı'nda yerleşik hayata geçerek ziraatla iştiğal etmeye başlamışlardır. Doğal bir zenginlik ve milli servet olan ormanlar sayesinde büyük gelir elde edilmiştir.

XIX. yüzyılda Mentеше Sancağı'nda ormanlardan gelirin artırılabilmesinin önündeki en büyük engel kereste üretimi ve ihracında bilimsel yöntemlerin uygulanmayışdır. Ormanların büyük oranda tahrip edilmesine neden olan kereste konusunda devletin daha sert önlemler almamasından dolayı sorunun önüne geçilememiştir.⁸⁵ Ayrıca kerestelerin ihracı için patika yolların yanı sıra tahliye yollarının yapılması gerekmektedir. Örneğin Milas Kazası'nda çam kerestelerinin direk ve tahta haline getirilerek ihracı hususunda büyük çaplı bir ticaretin olmamasının altında yatan temel neden de tahliye yollarının bulunmayışdır.⁸⁶

Sonuç

Aydın Vilayeti'nde ormanlık arazi varlığı ile ön planda olan Mentеше Sancağı, vilayetin toplam orman varlığının yarısından fazla bir kısmını kapsamaktadır. Muğla, Milas, Marmaris, Megri, Köyceğiz ve Bodrum kazalarından oluşan Mentеше Sancağı'nda ormanlık arazi bakımından en zengin kazalar Megri ve Köyceğiz iken en az orman varlığına sahip kaza Bodrum'dur. Orman florasının yarısından fazlasını çam ağaçlarının oluşturduğu sancakta endemik ağaçlardan

83 Bülent Çelik, "Osmanlılar Zamanında Mentеше Sancağı (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Menteşeoğulları Tarihi*, 25-27 Nisan 2012-Muğla, *Bildiriler*, ed. Adnan Çevik - Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 100.

84 *H. 1306/M.1888-1889 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 100.

85 *H. 1306/M.1888-1889 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 100.

86 Adolphe Bricogne, "Osmanlı İmparatorluğu Ormanları", *Ziraat Vekâleti, Mütehasıs Raporları, Orman Kısmı*, çev. Mehmed Fahreddin Milli Matbaa, İstanbul 1927, s. 288.

günlük ağacı, bu ağaçtan elde edilen sığla yağı, iç ve dış ticarete sancağın en önemli gelir kaynaklarının başında gelmektedir. Sancak genelinde özellikle Milas Kazası başta olmak üzere çok sayıda yabancı zeytin ağaçları bulunmaktadır. Odun, kömür, kereste, çam kabuğu, palamut, defneyaprağı, sumak, katran, zift gelir getiren diğer önemli orman yan ürünlerini oluşturmaktadır. Köyceğiz ve Megri'de yer alan hızar fabrikalarında imal edilen kereste Tersane-i Amire'nin ihtiyacının giderilmesinde rol oynadığı gibi diğer taraftan da Rodos Adası aracılığı ile Cezayir-i Bahri Sefid, Mısır ve Yunanistan'a ihraç edilmektedir. Ayrıca sancak genelinde yerli ve yabancı tüccarlar aracılığı ile çam kabuğu ticaretinde sorunlar yaşanmasına rağmen bu orman ürünleri arasına önemli ihraç kalemlerinden birini oluşturmaktadır.

Menteşe Sancağı'ndaki orman varlığının zenginliğine rağmen bölgenin dağlık yapısı ile ulaşımın patika yolları ile gerçekleştirilmesi, modern ulaşım araçlarının yetersizliği yüzünden orman ve orman ürünlerinden yeterli derece kâr sağlanamamaktadır. Bu eksikliklerin yanı sıra ormancılık alanında bilimsel bilginin yetersizliği de bir diğer önemli etkidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız ormancılardan girişimleri ile ormancılık alanında kurumsallaşmanın başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilk orman teşkilatının kurulduğu sancakların başında Mentеше Sancağı gelmektedir. Müfettiş-i Sani, müfettiş vekili, tezkere muharriri, ondalık memuru, piyade ve süvari kolcuları ile Mentеше Sancağı'nın idari teşkilatında birçok Müslüman ve Gayrimüslim memur görev yapmıştır. Mentеше orman idaresi, orman yangınları, vakıf arazi sınırları dâhilindeki ormanların tasarruf meselesine ilişkin arazi anlaşmazlıkları ve orman ürünlerinin kaçakçılığından kaynaklanan birçok sorun ile baş etmek zorunda kalmıştır.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),**

Babıalı Evrak Odası Evrakı (BEO), 431-32269; 2035-152605; 2998-224845.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM), 13-4.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1277-60; 1495-13; 1752-90; 1796/37.

İrade (İ.), Orman ve Maadin (OM), 2 /25.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 1387/6.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 532- 28.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A), 7-2.

Resmi Yayınlar, İstatistik ve Salnameler

Düstur, I. Tertip, C II.

H. 1301/M. 1883-1884 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1303/M. 1885-1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1306/M. 1888-1889 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1311/M. 1893-1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1312/M. 1894-1895 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1314/M. 1896-1897 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1323/M. 1905-1906 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

H. 1326/M. 1908-1909 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

R. 1307/M. 1890 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

R. 1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1326.

R. 1325/M. 1909-1910 Tarihli Orman İstatistiği, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1329.

Araştırma ve İnceleme Eserler

“Muğla”, *Fırt Ansiklopedisi*, C 8, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s. 5847-5969.

Akça, Bayram, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Aktüre, Sevgi, “19. Yüzyılda Muğla”, *Tarih İçinde Muğla*, İlhan Tekeli (der.), ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara 1993, s. 34-113.

Ali Rıza Bey, *Menteşe (Muğla) Sancağı'nın Zırai ve Coğrafi Durumu (1915 Yılına Ait Liva Zıraat Memuru Ali Rıza Bey'in Raporu)*, haz. Bayram Akça, Melsa, Muğla 2010.

Aslanhan, Ali, R. *1325/M. 1909-1910 Tarihli Orman İstatistiği'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021.

Avlar, Mestan, *XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vılayeti Salnamelerinde Mentese Sancağı*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 1997.

Ay, Burak Ramazan, R. *1323/M. 1907-1908 Tarihli Orman İstatistiği'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I Anadolunun İdari Taksimatı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Bricogne, Adolphe, “Osmanlı İmparatorluğu Ormanları”, *Zıraat Vekâleti, Mütehasıs Raporları, Orman Kısmı*, çev. Mehmed Fahreddin, Milli Matbaa, İstanbul 1927.

Bricogne, Adolphe, *Türkiyede Ormancılık Heyeti*, çev. Fahri Bük, Zıraat Vekâleti Orman Umum Müdürlüğü Yayınları, Recep Ulusoğlu Basımevi 1940.

Cantürk, Hülya, *Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Mentese Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 1998.

Cuinet, Vital, *La Turquie D'Asie Geographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, Tome Troisième, Paris 1893.

Çelik, Bülent, “Osmanlılar Zamanında Mentese Sancağı (XV-XVII. Yüzyıllar)”, *Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, Bildiriler*, ed. Adnan Çevik - Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 97-105.

Davis, E. J., *Anadolu, Anatolica, 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

Diker, Mazhar, *Türkiyede Ormancılık Dün-Bugün-Yarın*, T.C. Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947.

Emecen, Feridun, “Beylikler Döneminde Batı Anadolu: Mentешеođulları ve İlyas Bey”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 223-232.

Eroğlu, Zekai, *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2011.

Gültekin, Hayrettin, *Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü*, s. 17, https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/202012/osmanlica_tapu_terimleri_sozlugu.pdf son erişim tarihi: 17.03.2022.

Haykıran, Kemal Ramazan, “Aydın'da Bir Ahilik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi”, *Yeni Fikir Dergisi*, C 11, S. 22, s. 45-54.

İnal, Buğra, *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak 2018.

Keskin, Özkan, “Osmanlı Ormancılığı'nın Gelişiminde Fransız Uzmanların Rolü”, *Tarih Dergisi*, S. 44, 2006, s. 123-142.

Keskin, Özkan, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Kutluk, Halil (der.), *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihî Vesikalar 893-1339 (1487-1923)*, Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1948.

Kutlutan, İbrahim, “100 Üncü Tedris Yılı Dolayısıyla Ormancılığımıza Bir Bakış”, *Türk Ormancılığı, Yüzüncü Tedris Yılına Girerken, 1857-1957*, haz. Halil Kutluk - Hasan Asmaz, Türkiye Ormanlılar Cemiyeti, Ankara 1957, s. 30-37.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Mete, Zekai, “Menteşe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 29, Ankara 2014, s. 150-152.

Mete, Zekai, “Muğla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 30, İstanbul 2005, s. 377-381.

Osmanlı Ormancılığı ile İlgili Belgeler, C I, yay. haz. Eftal Şükrü Batmaz - Bekir Koç, İsmail Çetinkaya, T. C. Orman Bakanlığı, Ankara 1999.

Özdönmez, Metin, Ekizoğlu, Abdi, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri Ormancılığında Katkıları Olan Yabancı Uzmanlar”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C 43, S. 3-4, 1993, s. 57-68.

Sarıbey Haykıran, Aysun, “19. Yüzyıl Sonlarında Nazilli Kazası’nda Orman Varlığı ve İdaresi”, *Kurtuluşunun 100. Yılında Geçmişten Geleceğe Nazilli*, ed. Sedat Akkurnaz, Tuncay Ercan Sepetcioğlu, Arzu Özver, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2022, s. 235-246.

Sarıbey Haykıran, Aysun, “Osmanlı Ekonomisinde Ormancılığın Yeri: XIX. Yüzyılda Aydın Vilayeti’nde Ormanlar ve Ormanlık Faaliyetleri”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi (Kurumlar-Uygulamaları)*, ed. Arif Bilgin - Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 209-222.

Sarıbey Haykıran, Aysun, “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Mentеше Sancağı Köyceğiz Kazası’ndaki Çiftlikler Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 30 Eylül-04 Ekim 2013, İstanbul, Bildirileri Kitabı, C IV, yay. haz. Mustafa Özkan - Enfel Doğan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 511-524.

Soytürk, Selçuk, *Marmaris Şer’iyye Sicillerine Göre H. 1303- 1329/M. 1885-1911 Tarihleri Arasında Marmaris’te Sosyo-Ekonomik Hayat*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Muğla 2004.

Şimşek, Muttalip, *20. Yüzyılın Başlarında Aydın ve Mentеше Sancaklarında Gayr-i Müslimlerin Demografik ve Sosyo Ekonomik Durumu (1900-1925)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2013.

Temel, Mehmet, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla’da Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, 2008 Güz, s. 163-180.

Uysal, Gülşah, *Köyceğiz (Muğla) İlçesinin Etnobotaniği*, Muğla Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2008.

Ekler**Ek 1:** Mentеше Sancağı'nda Orman İdaresi

Sene	Görevlinin Unvanı	Adı
H. 1311/ 1893-1894 ⁸⁷	Müfettiş	Ali Rıza Efendi
	Kâtip	Mehmet Efendi
	Muğla Süvarisi	Salih Efendi
	Gökabad Süvarisi	Rıza Efendi
	Ser-piyade	Begos Ağa
	Piyade Neferi Adet	3
Milas Kazası ⁸⁸	Orman Süvarisi	Salih Efendi
	Orman Ondalık Memuru	Hasan Efendi
Bodrum Kazası ⁸⁹	Orman Ondalık Memuru	Kamil Efendi
Köyceğiz Kazası ⁹⁰	Orman Süvarisi	Necip Efendi
	Ondalık Memuru	Halil Efendi
	Piyade Kolcusu	Hüseyin Ağa
	Piyade Kolcusu	Sadık Ağa
Megri Kazası ⁹¹	Süvari Memuru	Dimitraki Efendi
	Ondalık Memuru	İbrahim Efendi
H. 1313/ 1895-1896 ⁹²	Orman İdaresi	
	Müfettiş	Haralambos Efendi
	Kâtip	Kadri Kemal Efendi
	Muğla Süvarisi	Salih Efendi
	Gökabad Tezkere Muharriri	Memiş Efendi

87 H. 1311/M. 1893-1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.374.

88 H. 1311/M. 1893-1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.382.

89 H. 1311/M. 1893-1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.387.

90 H. 1311/M. 1893-1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.396.

91 H. 1311/M. 1893-1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 401.

92 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 452.

Sene	Görevlinin Unvanı	Adı
	Gökabad Süvarisi	Rıza Efendi
	Ser-piyade	Begos Efendi
	Piyade Korucu	Adet 6
Bodrum Kazası ⁹³	Orman İdaresi	
	Tezkere Muharriri	Kamil Efendi
	Piyade Kolcusu	Abdurrahman Efendi
	Diğeri	Hasan Efendi
Köyceğiz Kazası ⁹⁴	Orman ve Maadin İdaresi	
	Orman Süvarisi	Hüseyin Efendi
	Köyceğiz İskele Tezkere Muharriri	Halil İbrahim Efendi
	Dalyan İskele Tezkere Muharriri	Münhall
	Dalaman İskele Tezkere Muharriri	Halil Efendi
	Süvari Korucusu	Hüseyin Efendi
	Süvari Korucusu	Mustafa Ağa
	Süvari Korucusu	Hacı Mehmed Efendi
	Süvari Korucusu	Sadık Ağa
	Süvari Korucusu	Hüseyin Ağa
	Süvari Korucusu	Süleyman Efendi
	Süvari Korucusu	Zihni Efendi
Marmaris Kazası ⁹⁵	Orman Tezkere Muharriri	Mehmed Efendi
Megri Kazası ⁹⁶	Orman ve Maadin İdaresi	
	Memur	Yaver Efendi
	Katib	Mehmed Kazım Efendi

93 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 461.

94 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 466.

95 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 471.

96 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 476.

Sene	Görevlinin Unvanı	Adı
	Sahil Süvarisi	Hüseyin Efendi
	Merkez Süvarisi	Said Efendi
	Megri Tezkere Muharriri	Halil Efendi
	Küçük Tezkere Muharriri	Ali Efendi
	Ser-Piyade	Ahmed Efendi
	Piyade	Mestan Ağa
	Piyade	Salih Ağa
	Piyade	Mestan Ağa
	Piyade	Mustafa Efendi
	Piyade	Ahmed Hamdi Efendi
Milas Kazası ⁹⁷	Orman İdaresi	
	Süvari Korucusu	Mehmed Ali Efendi
	Güllük Tezkere Muharriri	Edhem Efendi
	Sevahl Süvarisi	Ali Rıza Efendi
	Piyade Korucusu	Mehmed Ağa
	Diğeri	İsmail Ağa
H. 1317/ 1899-1900 ⁹⁸	Orman İdaresi	
	Müfettiş Vekili	Kastaki Efendi
	Katip	Abdullah Efendi
	Muğla Süvarisi	Salih Efendi
	Gökabad Tezkere Muharriri	Memiş Efendi
	Gökabad Süvarisi	Halil İbrahim Ağa
	Ser-Piyade Vekili	Halil Efendi
	Piyade Kolcusu	Nefer 6
Bodrum Kazası ⁹⁹	Orman Tezkere Memuru	İbrahim Bey

97 H. 1313/M. 1895-1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 481.

98 H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 417.

99 H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 425.

Sene	Görevlinin Unvanı	Adı
Köyceğiz Kazası ¹⁰⁰	Orman ve Maadin İdaresi	
	Orman Süvarisi	Said Efendi
	Köyceğiz Tezkere Muharriri	Halil Efendi
	Köyceğiz Tezkere Muharriri	Yari Efendi
	Dalaman Tezkere Muharriri	Ali Rıza Efendi
	Ser-Piyade Korucusu	Seropa Efendi
	Piyade Korucusu	Hüseyin Ağa
	Piyade Korucusu	Muharrem Efendi
	Piyade Korucusu	Tahir Efendi
	Piyade Korucusu	Mestan Ağa
	Piyade Korucusu	Sadık Efendi
Marmaris Kazası ¹⁰¹	Orman Süvarisi	Hayri Efendi
	Orman Tezkere Muharriri	Rıza Efendi
	Orman Sevahil Süvarisi	Galip Efendi
	Orman Piyade Korucusu	Mustafa Efendi
Megri Kazası ¹⁰²	Orman Muamelat Memuru	Münhall
	Orman Müfettişi	Halil Efendi
	Orman Katibi	Mehmed Efendi
	Orman Tezkere Muharriri	Mahmud Bey
	Orman Süvarisi	Hüseyin Efendi
	Orman Kolcusu	Ahmed Hilmi Efendi
	Orman Piyade Kolcusu	Nefer 5
Milas Kazası ¹⁰³	Orman Süvarisi	Hasan Efendi
	Ondalık Memuru	Emin Efendi

100 H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 432.

101 H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 437.

102 H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 445.

103 H. 1317/M. 1899-1900 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 452.